

ATATÜRK DÖNEMİ TBMM ZABIT CERİDELERİNE GÖRE TÜRK KADINININ BİREY OLMA SÜRECİ (1920-1938)

*THE PROCESS OF TURKISH WOMAN TO BE AN INDIVIDUAL
ACCORDING TO THE ATATÜRK PERIOD TBMM OFFICER'S
CURRICULUM (1920-1938)*

DOI: 10.33404/anasay.1283995

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi / Research Article¹

Hazine DOĞUALP ÇİÇEK*

ÖZ

Atatürk Dönemi Türk kadın haklarının gelişim sürecinin ele alındığı bu çalışmada zaman, mekân ve dinî inanca göre kadınlara olan yaklaşım incelenmeye çalışılmıştır. İslamiyet öncesi Türk tarihinde erkekle denk tutulan kadın, İslamiyet'le birlikte değişen kültürün de etkisiyle geri planda kalmıştır. Zamanla hakları kesintiye uğrayan Türk kadınları, Cumhuriyetin ilanı ve Atatürk'ün dünya görüşü çerçevesinde yeniden şekillenmiş ve hak ettiği yeri bulmuştur. Eğitimden istihdama kadar birçok yönde erkekle eş tutulan Türk kadını eğitim ve kültürde de yükselmiş, çağdaş bir kimliğe bürünmüştür.

1- Makale Geliş Tarihi: 15. 04. 2023 Makale Kabul Tarihi: 23. 05. 2023

* Doktora Öğrencisi. Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0002-3269-6810>

Atatürk Dönemi kadın hakları meselesi üzerinde durulan ve bilimsel alanda çok mesai harcanan bir konu olmuştur. Ancak bu çalışmalar ya kaynak bakımından birbirini tekrar etmiş ya da içerik olarak yüzeysel, bilinegelmiş konulardan oluşmuştur. Kanunların oluşum sürecini gözler önüne seren ve Meclisteki görüşmelerin kayıt altına alındığı TBMM Zabıt Cerideleri ise kadın konulu çalışmalarda kullanılmamıştır. Bu nedenle çalışmanın ana kaynağını TBMM Zabıt Cerideleri oluşturmuştur. Atatürk Dönemi Meclis zabıtlarının ele alındığı çalışmada kadınların sosyal, siyasi, eğitim, ekonomik ve medeni hallerini ilgilendiren tüm kayıtların kullanılmasına özen gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, TBMM, TBMM Zabıt Cerideleri, Türk Kadını, Kadın Hakları.

ABSTRACT

In this study, which deals with the development process of Turkish women's rights in the Atatürk Era, the approach to women according to time, place, and religious belief has been tried to be examined. Women, who were equated with men in Turkish history before Islam, remained in the background because of the changing culture of Islam. Turkish women, whose rights were cut off over time, were reshaped within the framework of the proclamation of the Republic and Atatürk's worldview and found the place they deserved. Turkish women, equated with men in many aspects, from education to employment, have risen in education and culture, and have assumed a contemporary identity.

In the Atatürk Era, the issue of women's rights has been a subject that has been emphasized and spent much time in the scientific field. However, these studies either repeated each other in terms of source or consisted of superficial and well-known topics in content. The TGNA Minutes, which reveal the formation process of the laws and record the discussions in the Assembly, was not used in the studies on women. For this reason, the primary source of the study was the Parliamentary Minutes. In the study, which deals with the parliamentary minutes of the Atatürk Period, care was taken to use all the records concerning women's social, political, educational, economic, and marital status.

Keywords: Atatürk, The Grand National Assembly of Turkey, The Minutes of the Grand National Assembly of Turkey, Turkish Women, Women's Rights.

Giriş

Nüfusunun yarısının kadınlardan oluştuğu bir dünyada, kadına olan yaklaşım ile kadının toplumdaki yeri ve önemi üzerinde çokça durulan bir konu olmuştur. Zira kadınlar sosyo-kültürel hayatta, siyasette ve ekonomide önemli gelişmeler göstermiş; en az erkekler kadar bu alanlara katkıda bulunmuşlardır. Kadına yaklaşım ve verilen değer, toplumların yapısı, dinî değerleri, eğitim ve kültür seviyesi ile de yakından ilgilidir.

Türk toplumlarında kadının sosyal ve kültürel hayattaki yeri ve önemi devletin dinî ve kültürüne göre şekillenmiştir. Kimi Türk toplumlarında kadın erkekle denk iken, kimisinde mensup olduğu din ve kültür doğrultusunda erkeğin gerisinde kalmıştır.

Eski Türk toplumlarında kadın, hakanın yanında yer alan, *buyruk* ve *hatunlar hukuku* bulunan, yeri geldiğinde hakanın çadırında *hatun* sıfatıyla yabancı elçilerle görüşmeler yapan kişidir. Burada kadını ikinci planda tutmayı gerektirecek dinî ve sosyal yapı yoktur. Bu nedenle eski Türklerde *evin direği kadın* ya da *ayıpsız kadının önünde eğilmek gerek* diyen bir toplum IX. yüzyılda İslamiyet'in² kabulü ve şeriatın uygulanmasıyla kadın, erkekle yan yana değil geri planda kalır (Kafesoğlu, 2006, s. 270).

Osmanlı Devleti'nde kadının toplumdaki yeri şer'i ve örfi hukuk kurallarına göre belirlenmiştir. Şer'i hukuka göre caizlik durumunun sorgulanması, örfi hukuka göre ise toplumun gelenek ve göreneklerinin doğurduğu sonuçlar kadının yerini ve önemini ikinci plana atmıştır. Osmanlı Devleti'nin Doğu ile olan ticari ve ekonomik ilişkileri kültürel etkileşimi doğurmuş, Fars ve Arap kültürlerinin etkisiyle örf ve adetlerde değişiklikler meydana gelmiştir (Sarısaman, 1998, s. 97). Bu durum örfi hukuka etki etmiş, kadının giyim kuşamından, eğitimine kadar belirleyici olmuştur. İran etkisiyle peçe ve çarşafı tanıyan Türk kadını bu giysiye kendi öz kültürüymüş gibi sahip çıkmıştır.

2- İslamiyet'te kadına yönelik uygulamalar Kuran'a göre değil âlimlerin yorumlarına göre şekillenmiştir. Bu nedenledir ki kadınların sosyal, ekonomik ve siyasi hayatları Kuran'ı yorumlayanların vicdanlarına kalmıştır. Bunun dışında Kuran'da miras konusunda ayet mevcuttur. Bu ayete göre kız çocuk erkek çocuğun alacağı mirasın yarısı kadar miras alabilir. Bu durum İslami toplumlarda olumsuz yorumlanmamaktadır. Zira evlenen erkek karısına bakmakla yükümlüdür. İmam nikâhının zorunlu olduğu şer'i hukuka göre evlenen erkek karısına mehir vermek zorundadır. Dolayısıyla kadının ekonomik sıkıntısının olmayacağı düşünülmektedir (Yılmaz, 2018, s. 354).

Osmanlı’da kadın hakları konusunda kısıtlamalar özellikle devletin geri-leme sürecine girmesiyle artmıştır. Örneğin; 1610 yılında kadınların erkeklerle aynı sandala binmeleri, 1603’te kaymakçı dükkânlarına girmeleri, 1787’de mesire alanlarına alınmaları ve 1828’de ince kumaştan ferace giymeleri konusunda getirilen yasaklar ile sosyal hayatlarında kısıtlamaya gidilmiştir (Konan, 2011, s. 162).

Tanzimat’a kadar geçen süreçte kadın haklarına yönelik kısıtlamalar arttığı gibi kadınlar nüfus sayımlarında dahi yer almamıştır. Osmanlı Devleti’nde kadınların yer aldığı ilk nüfus sayımı 1882’de olmuştur. Devletin mali sıkıntıda olduğu bir dönemde yapılan sayıma kadınların dâhil edilmesinin sebebi ise kaynakların tüketiminde etkisini belirlemek olmalıdır (Konan, 2011, s. 164).

Tanzimat ve II. Meşrutiyet’le beraber Osmanlı Devleti’nde bir aydınlanma dönemi başlamıştır. Bu dönemde yapılan bazı düzenlemelerle 1859’da Kız Rüştiyeleri, 1869’da Kız Sanat Okulu, 1870’te Kız Sanayi Mektebi ve Dârülmualimat, 1909’da ilk kız lisesi açılmış ve eğitim hayatına kadınlar dâhil edilmiştir (Kuran, 1997, s. 170).

Batıcı aydınlar kadınların toplumdaki yeri ve önemi üzerinde fazlasıyla durmuşlar hatta kendi programlarında kadınların evlenmesi, boşanması, eğitimi, giyim kuşama gibi konulara yer vermişlerdir. Çeşitli dergi ve gazetelerdeki yazılarında dönemin aydınlarından Baha Tevfik, peçeyi Çin Seddi ile eş tutmuş, ünlü Türkçü Ziya Gökalp ise “...*nikâh, talak, miras; bu üç işte gerek müsavat*” diyerek kadınların medeni haklarının eşitlenmesini, “*Bunlar da olmasa kadın insandır, kadının en büyük hakkı irfandır.*” sözleriyle de kadına eğitim hakkı verilmesini vurgulamıştır (Feyzioğlu, 1986, s. 589). II. Meşrutiyet Dönemi’nde kadınlar çeşitli dernekler ve basın yayın yoluyla kendi varlıklarını kabul ettirmek için çaba harcamışlardır. Bu gazete ve dergilerde çok eşle evlilik, görücü usulü ile evlenme, tanımadığı kişiyle zorla evlendirilme, kızların eğitimi gibi konulara çokça yer verilmiştir. Örneğin; Ahmet Cevdet Paşa’nın kızı Fatma Aliye Hanım, 1895’te kadınlara özel çıkan yayınlarda yazılar kaleme alan ve bu anlamda ün yapan bir kadındır (Kuran, 1997, s. 172). Bu dönemde Halide Edip, Nakiye, Nezihe Muhiddin ve Rana Sani Hanım tarafından 8 Nisan 1910’da Teâlî-i Nisvan Cemiyeti kurulmuş ve kadınların daha örgütlü hareket etmesi sağlanmak istenmiştir (Erdal, 2022, s. 382).

Ahmet Cevdet Paşa’nın çabası ve başkanlığında kurulan bir komisyonla

1869 yılında çalışılmaya başlanan ve 1876'da tamamlanan Mecelle'ye, 25 Ekim 1917 Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile ilaveler yapılmıştır. Bu kararname ile evlilik yaşı³, kadına boşanma hakkının verilmesi, miras hakkının düzenlenmesi, yurt dışına çıkma, zina suçuna karşı verilecek ceza, cariyeliğin kaldırılması, kadınların giyim kuşamı, sokağa çıkma şartları, belediye güvencesiyle nikâh akdi, ikinci bir kadınla evlenmek için ilk eşin rızasının alınması gibi sosyal hayatla ilişkili konular bir karara bağlanmıştır. Hukuk-ı Aile Kararnamesi 19 Haziran 1919 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır (Kurnaz, 1996, s. 112).

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK KADINI

Samsun'da yakılan Millî Mücadele ateşi tüm Anadolu'yu sarmış, Mustafa Kemal Paşa, Amasya Genelgesi'nde "*Milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararlılığı kurtaracaktır.*" sözleriyle yalnızca erkekleri değil kadınları da göreve çağırmıştır. Nitekim Millî Mücadele'nin kazanılmasında kadın erkek herkesin büyük katkısı olmuştur. Millî Mücadele'de kadınlar yalnız cepheye malzeme taşımak ve yaralı askerleri tedavi etmekle kalmamış, Anadolu Kadınları Müdaafa-i Vatan Cemiyetini kurarak örgütlenmişlerdir. Sivas Valisi Reşit Paşa'nın eşi Melek Hanım öncülüğünde kurulan cemiyete Anadolu'nun birçok yerinden kadınlar katılmış, toplantılar yapmış ve işgalleri protesto telgrafları çekmişlerdir (Baykal, 1985, s. 671).

Atatürk, Meclis konuşmalarında sıklıkla Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasında kadınların yardımlarından: "*evlatlarını, kocalarını, babalarını, cephede kaybeden, kendi de cepheye kağnılarla, öküzlerle mermi taşıyan Türk kadını*" diyerek minnet duygusunu vurgulamıştır (TBMM Z.C. Devre 1, Cilt 28, 1 Mart 1923, s. 15). Kadınların bu büyük fedakârlığını her ortamda dile getiren Atatürk, Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin Konya Şubesi'nin toplantısında: "*Dünyanın hiçbir milletin kadını ben Türk kadınından daha fazla çalıştım, milletimi halasa ve zafere götürmekte Anadolu kadınından daha fazla çalıştım diyemez...*" (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1997, s. 151) sözleriyle Türk kadınının zafer yolundaki azmi ve çabasını ifade etmiştir.

Millî Mücadele'de kahramanlıklarıyla bilinen kadınlar arasında Kara Fatma, Kılavuz Hatice, Tayyar Rahmiye ve daha nicelerini söylemek mümkün-

3- Şer'i hukuka göre evlenme yaşı 9-12 arasındadır. Ancak Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile evlenme yaşı 18'e çıkarılmıştır. Bu durum tepkilere neden olmuş ve aradan geçen dokuz yıllık süre boşa geçecek yıl olarak görülmüştür. İkinci kadınla evlenme hususunda da ilk eşine danışma kısmı hoş karşılanmamış ve önde gelen aydınlar tarafından uygulanamayacağı ileri sürülmüştür (Kurnaz, 1996, s. 111).

dür. Ali Fuat Cebesoy anılarında: “*Kağnı kollarının dondurucu soğukta uzun yürüyüşlerinden birisinde kağnısının başında duran bir ihtiyar nineye sormuştum: Nine üşüyor musun? ‘Hayır, oğul, üşümüyorum. Düşman topraklarımıza bastığı gündən beri içim yanıyor!’ Bu kahraman Türk anasının elini öperken göz pınarlarımdan yaşlar tanelenmişti.*” diyerek, Millî Mücadele’nin ne şartlarda ve kimlerin mücadelesiyle başarıya ulaştığını vurgulamıştır (Cebesoy, 2019, s. 553).

23 Nisan 1920’de Büyük Millet Meclisinin açılmasıyla inkılâplar sürecine girilmiştir. Millet egemenliğini her şeyin üstünde tutan Atatürk, kadın erkek ayrımı gözetmeksizin muasır medeniyetler seviyesine erişmeyi hedeflemiştir. İlimde irfanda, sosyal hayatta, siyasette kısacası hayatın her alanında kadının gelişimini arzulayan Atatürk, bu doğrultuda çalışmalar başlatmış ve kadınlara verilen hakları kanunlarla güvence altına almıştır.

a. Kadınlara Eğitim Hakkının Verilmesi

Atatürk dönemi kadın hakları konusuna öncelikle eğitimle başlamak gerekir. Zira Cumhuriyet’ten önce belli kimselerin, kısıtlı eğitim hakkına sahip olduğu açıktır. Atatürk, anne ve çocuğunun ilk öğretmeni olan kadınların orta tahsilde eğitim ve öğretim görmesinin şart olduğunu ve kadın eğitimine önem verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (TBMM Z. C. Devre 1, Cilt 18, 1 Mart 1922, s. 8).

9 Mayıs 1920 Türkiye Büyük Millet Meclisinde İcra Heyeti Programı’nın açıklanması esnasında kız erkek fark etmeksizin bütün çocukların millî ve dinî bir terbiye ile eğitilmesi, güvencelerinin kendileri olması millî tarihimize uygun ders kitapları doğrultusunda sağlıklı bir eğitim alması hususu üzerinde durulmuştur (TBMM Z. C. Devre 1, Cilt 1, 9 Mayıs 1920, s. 241). Bu konu 15 Temmuz 1921’de Ankara Maarif Kongresinde de ele alınmıştır. Kongrenin açılış konuşmasında Atatürk’ün: “*Hanımlar, Efendiler*” diyerek söze başlaması ve kongrede kadın erkek bir arada olması bazı kişilerce tepkiye neden olmuştur. Bu durumdan rahatsız olan bazı mebuslar, Türkiye Muallime ve Muallim Dernekleri Birliğini Mustafa Kemal Paşa’ya şikâyet etmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Mazhar Müfit Bey’i yanına çağırarak kadınlarla erkeklerin ayrı oturtulmasından duyduğu rahatsızlığı belirtmiştir (Cumbur, 1992, s. 262). Esasında bu olay kendisinin karma eğitim hususunda kararlılığını göstermiştir.

Eğitim öğretimle ilgili ilk olarak 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat

Kanunu çıkarılmıştır. Bu konu ile ilgili kanun teklifini meclise Saruhan Mebusu Vasıf Bey ve 58 arkadaşı sunmuştur. 2 Mart 1924'te verilen teklifte bir milletin duygu ve düşünce birliğini sağlamak için tevhid-i tedrisatın mühim olduğu vurgulanmış, Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi'nde yapılan yeniliklerin yanında eski kurumlar kaldırılmadığı için ikiliğin meydana geldiğinden ve eğitimde birlik sağlanamadığından bahsedilerek bu sorunun çözüme kavuşturulması istenmiştir (TBMM Z. C. Devre 2, Cilt 7, 3 Mart 1924, s. 25). 7 maddeden oluşan bu kanun teklifi herhangi bir mebusun itirazı olmadan kabul edilmiştir. Bu kanunla eğitim ve öğretim maarif çatısı altında toplanmıştır. İlahiyat Fakültesinin kurulması kararlaştırılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun 7. maddesi gereğince müftüler Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlanarak eğitim üzerindeki dogmatik düşüncelere son verilmek istenmiştir (TBMM Z. C. Devre 2, Cilt 7, 3 Mart 1924, s. 26).

“Milletimizin, memleketimizin dâr-ül-irfanları bir olmalıdır. Bütün memleket evlâdı kadını ve erkek aynı surette oradan çıkmalıdır.” diyen Mustafa Kemal Paşa, kadın eğitimi konusunda çalışmalarını Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, İstanbul ve Ankara İnkılâp Tarihi enstitülerinin açılmasıyla desteklemiştir. Bu fakültelerde kadın erkek karma eğitim almış ve bazı öğrenciler yurtdışına okumak için gönderilmiştir. Yurt dışına öğrenci gönderilmesine dair 1416 nolu kanun 8 Nisan 1929'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilmiştir (TBMM Z. C. Devre 3, Cilt 10, 8 Nisan 1929, s. 32-35). 16 Nisan 1929 tarihinde ise Resmî Ceride 'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (Resmî Gazete, 16 Nisan 1929, s. 6940). Türk Tarih Tezi ve kongrelerinde aktif bir isim ve Türk Tarihi'ne önemli katkıları olan Afet İnan, Cenevre'ye gönderilen ilk kız öğrenciler içerisindedir (İnan, 2020, s. 321).

Mustafa Kemal Paşa'nın eğitim öğretim seviyesini artırma çabaları zaman içerisinde olumlu yönde sonuçlar doğurmuştur. Aşağıdaki tabloda 1923 ile 1936 yılları arasında okullar ve öğretmen sayıları erkek ve kadın olmak üzere ayrı ayrı verilmiştir.

Yıllar	Okul Sayısı						Öğretmen Sayısı						
	İlk	Orta	Lise	Öğretmen	Sanat ve Teknik	Üniversite ve Yüksek	Toplam	İlk Okullar			Orta Okullar		
								E	K	T	E	K	T
1923 - 1924	4894	72	23	20	44	9	5062	9021	1217	10238	-	-	796
1935 - 1936	6275	118	65	13	36	16	6523	9996	4953	14949	1759	644	2403

Tablo 1: 1923-1936 Yılları Arası okul ve öğretmen sayısı. (Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Kültür 1935-1936 İstatistiği, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1937, s. 2.) (E: Erkek, K: Kadın)

Tablo 1’de 1923-1924 ve 1935-1936 eğitim ve öğretim yıllarında Türkiye’de açılan ilk, orta, lise, öğretmen, sanat ve teknik, üniversite ve yüksekokul ile ilkokullar ve ortaokullarda görev yapan öğretmen sayıları yer almaktadır. Esas itibariyle bakıldığında 1923 yılı ülkenin içinde bulunduğu koşullar, yeni bir devlet kurmanın doğurduğu iç politika ve dünya devletleri nazarındaki sıkıntılara rağmen eğitime ayrılan pay göz ardı edilmemiş ve mevcut okul sayısı her geçen yıl artırılmıştır. Ayrıca tabloda okullarda görev alan öğretmenlerin sayısı ve cinsiyet ayrımı da gösterilmektedir. Tabloya göre ilkokullarda 1923’ten 1936’ya kadar öğretmen sayılarının kadın erkek fark etmeksizin arttığı görülmektedir. Ayrıca kadın öğretmen sayısı 1923’ten 1936’ya kadar olağanüstü bir artış göstererek 3.736’ya çıkmıştır.

Aşağıdaki tabloda okul seviyelerine göre 1923-1936 arası okula giden kız ve erkek öğrencilerin sayıları verilmiştir.

Yıllar	Öğrenci Sayısı								
	İlk Okullar			Orta Okullar			Lise		
	E	K	T	E	K	T	E	K	T
1 9 2 3 - 1924	273.107	62.954	341.941	7.976	2.076	5.905	-	-	1.241
1 9 3 5 - 1936	454.126	233.974	688.100	38.554	13.942	52.496	10.877	2.999	13.876

Tablo 2: 1923-1936 yılları arası okullara göre öğrenci sayısı. (Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Kültür, 1935-1936 İstatistiği, s. 2.) (E: Erkek, K: Kız)

Tablo 2’de 1923-1924 ile 1935-1936 yılları arasında ilkokul, ortaokul ve liselerde yer alan öğrencilerin sayısı ve cinsiyetlerine göre ayrımı verilmiştir. 1924 ile 1936 yılları verilerinin toplamına bakıldığında liselerden mezun olan öğrenci sayısı yaklaşık 13 katına çıkmıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere cinsiyet farkı olmaksızın her geçen yıl öğrenci sayısı ve bununla doğru orantılı olarak okuma yazma oranını artırmıştır.

Yeni Türk Alfabesinin kabulünden sonra okuma yazma oranını artırmak için büyük çabalar harcanmıştır. 1 Kasım 1928 tarihli Meclis açış konuşmasında Mustafa Kemal Paşa, Yeni alfabeye geçilmesiyle kadın erkek tüm toplumda bir okuma yazma seferberliğinin başlatılmasını ve okuma yazma bilenlerin bilmeyenlere öğretmek için çaba sarf etmesini tembih etmiştir (TBMM Z.C. Devre 3, Cilt 5, 1 Kasım 1928, s. 4). Bu nedendir ki Atatürk Dönemi eğitim faaliyetleri yalnızca resmî okullarda değil, Halkevleri ve Halkodaları vasıtasıyla da yapılmıştır. Halkodaları sayesinde okulu olmayan köylere kadar öğretmenler gitmiş, fabrikada işçilere çalıştıkları ortamda eğitim alma hakkı verilmiştir (TBMM Z.C. Devre 3, Cilt 5, 1 Kasım 1928, s. 8).

Mustafa Kemal Paşa’nın Meclis açış konuşmalarında mutlaka eğitim konularına değindiği görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa: “kadın ve erkek Cumhuriyet muallimleri” diyerek fedakârca çalışan öğretmenleri onurlandırmıştır (TBMM Z. C. Devre 2, Cilt 10, 1 Kasım 1924, s. 3). Yeni Türk Alfabesinin kabulü sonrasında başlatılan okuma yazma seferberliği doğrultusunda açılan

Millet Mektepleri sayesinde okuryazar oranında büyük artış olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, 1 Kasım 1929'da yaptığı Meclis açış konuşmasında konuya değinirken: “*Millet Mektepleri, normal tedrisat haricinde, kadın ve erkek, yüzbinlerce, vatandaşın nurlanmasına hizmet etti.*” diyerek başlatılan eğitim seferberliğinde eğiten ve eğitim gören arasında cinsiyet ayrımı yapılmaksızın herkesi kapsadığından bahsederek, bu durum karşısında duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir (TBMM Z. C. Devre 3, Cilt 13, 1 Kasım 1929, s. 3).

b. Ailede Kadın Haklarının Belirlenmesi

Toplumun en küçük birimi olan ailede kadının önemi yadsınamaz bir gerçektir. Kadının eğitimi, kültür seviyesi, ekonomik bağımsızlığı aile içi denge oluşumunda önemlidir. Kadının eğitim ve kültürel gelişimde öncelikli olması gerektiğini düşünen Mustafa Kemal Paşa, bu konularda atılan önemli adımların ardından, anne ve eş olarak kadının aile içinde haklarının belirlenmesi ve kanunlar çerçevesinde koruma altına alınması için çalışmalar başlatmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1923 tarihli Meclis açış konuşmasında Mecelle ile aile hayatına değinmiş: “*Şimdiye kadar kanun halinde tedvin edilmiş olan vaset, vasiyet gibi ahkâmı hukukiyemizin kanunu medenimiz olan Mecelle'ye ilavesi ve Mecelle'nin de ihtiyacı asriyeye muvafık bir şekilde tadil ve ıslahı*” diyerek muasır medeniyetler seviyesine ulaşmada her türlü engelin ortadan kaldırılması gerektiğine vurgu yapmıştır (TBMM Z. C. Devre 1, Cilt 28, 1 Mart 1923, s. 8).

Mecelle'nin ıslahı çalışmaları, 1923 ve 1924 yıllarında kurulan iki ayrı komisyon tarafından yürütülmüştür. Bu komisyonlarda vacibât, ahval-i şahsiye, usul-i muhakeme-i hukukiye ve şer'îye, ticareti bahriye ve beceriye, usul-i muhakemât-ı cezaiye ve kanun-ı ceza konuları ele alınmıştır. Çalışmanın da konusunu içine alan Ahval-i Şahsiye Komisyonu başındaki kişi Şura-ı Devlet Tanzimat Dairesi Reisi Sadettin Bey'dir. 1923 komisyonlarında çalışmalardan olumlu bir netice alınamamıştır. Zira buradaki heyet Mecelle'nin ıslah edilirken yine kendi örf ve âdetine uygun, şer'î konulara bağımlı olarak düzenlenmesini istemektedir. 1923-1924 yıllarında Adliye Vekili olan Seyyid Bey'e göre; Batı ve Doğu hukukçuları da kendi örf ve âdetine uygun medeni kanun oluşturulması taraftarıdır. Çünkü hukuk demek örf demektir. Bu dönemde ortaya çıkan fikirler arasında Batı'dan bir medeni kanunu Türkçeye çevirme fikrini ise kolay bir iş olarak görmekte, ancak Türk örf ve âdetine uymayacağını düşünmektedir (Gedikli, 2014, s. 117).

Türk örf ve adetlerine ve şer’i kurallara uygun bir kanun oluşturma fikrine karşılık Mustafa Kemal Paşa: “*Teşkilat ve ıslahatı adliyeye verdiğimiz ehemmiyeti nasıl ifade etsek azdır. Fakat bundan mühim olan nokta, adli telakkimizi, adli kanunlarımızı, adli teşkilatımızı, bizi şimdiye kadar şuuri, gayrişuuri tesir altında bulunduran, asrın icabatına gayrimutabik revabıttan biran evvel kurtarmaktır. Millet her mütemeddin memlekette olan terakkiyatı adliyenin memleketin ihtiyacatına tevafuk eden esasatını istiyor. Millet şeri ve kati adaleti temin eden medeni usulleri istiyor. Hukuku medeniyede, hukuku ailede takibedeceğimiz yol ancak medeniyet yolu olacaktır. Hukukta idarei maslahat ve hurafelere merbutiyet milletleri uyanmaktan meneden en ağır bir kâbustur. Türk milleti üzerinde kâbus bulunduramaz.*” (TBMM Z. C. Devre 2, Cilt 7, 1 Mart 1924, s. 5) diyerek, çağın gereklerine uygun bir medeni hukukun hazırlanması gerektiğini belirtmiştir.

1924 komisyonlarında da bir ilerleme kaydedilememiş, yalnızca boşanma usullerine eklemeler yapılmış, çok eşlilik ise devam ettirilmiştir. Ayrıca bu komisyonların oluşturduğu tasarıda veraset, mülkiyet, vesayet gibi konulara değinilmemiş, tasarının bazı maddeleri Almanya ve Fransa kanunlarına, bazı konular ise Hanefi, Şafi, Hanbeli gibi mezheplere dayandırılmıştır. Bu durumu, Adliye Vekili Mahmut Esat Bey: “*Mesela İsviçre Medeni Kanun’u şârihi redingotlu Curti’nin başına silindir şapka yerine yeşil sarık sararak kıyafetinin üst tarafı olduğu gibi bırakılmış, yine, imam Hanefi’nin yeşil sarığı çıkarılarak başına silindir şapka geçirilmiş... Evlenme boşanma faslında (taaddüdü zevcat) ı yasak edememişler, evlenme sırasında karı kocasının tekrar evlenemeyeceğine dair şart koşarsa koca evlenemeyecek, koşmazsa evlenebilecek!.. Bu kadarla da kalmamıştı. Medeni Kanun taslağı Hristiyanlar için ayrı, Yahudiler için yine ayrı bir takım kurallar kavriyordu! Şu hale göre, Türk hakimi karşısında Müslüman görünce molla, Hristiyan görünce papaz, Yahudi görünce haham olacaktı? ...*” (Halıcı, 2004, s. 270) diyerek eleştirmiş ve komisyonu dağıtmıştır.

Batı’dan bir medeni kanun alma fikri artık mantığa daha uygun gelmeye başlamıştır. Bu nedenle Adliye Vekili Mahmut Esat Bey ve içerisinde hâkim, avukat, profesör ve milletvekillerinin yer aldığı yaklaşık 30 kişilik bir heyete İsviçre Medeni Kanunu’nu Türkçeye uyarlama talimatı verilmiştir. İlk toplantısını 25 Eylül 1925’te yapan heyetin hazırladığı metin 24 Aralık’ta Encümen’e gönderilmiştir (TBMM Z. C. Devre 2, Cilt 20, 24 Aralık 1925, s. 251). Encümen onayından sonra ise hazırlanan metin 17 Şubat 1926’da Türkiye Büyük Millet

Meclisine sunulmuştur. Medeni Kanun'u, Meclise sunan Adliye Vekili Mahmut Esat Bey: "... *Kanunu medenimizin en mühim aksamını bilhassa aile teşkilatı, tesisat faslı, miras mesaili ve aynı haklar teşkil etmektedir. ... Yeni layihanın aile teşkilatı ve miras ahkâmı şimdiye kadar istenildiği zaman kolundan tutularak bir esir gibi yerden yere vurulan, fakat ta ezelden hanım olan Türk annesini layık olduğu mevki ihtiramına getirecektir.*" demiştir. Ayrıca konuşmasında Medeni Kanun'un kabulü ile inkılâpların devamlılığının sağlanacağını ve Türk'lere medeni bir hayat sunulacağını vurgulamıştır (TBMM Z. C. Devre 2, C. 22, 17 Şubat 1926, s. 230).

Mazbata muharriri Menteşe Mebusu Şükrü Kaya Bey, Kanun görüşmelerinde: "...*Mahkemelerimizin sicilleri öz babasını ispat edemiyen çocukların, kocasının haberi olmadan bilmem ne sebepten boş düşmüş kadınların, henüz daha beşikte iken masumları kendisine veyahut başkasına tezviç eden vasilelerin ve bunlara taalluk eden davaların pür heyecan ve pür elem sergüzeşlerle malâmâldir.*" sözleriyle vesayet ve boşanma mevzularıyla ilgili maddelerin üzerinde durarak kadın ve çocukların evlilik ya da birlikteliklerde kanuni haklara sahip olacaklarını belirtmiştir (TBMM Z. C. Devre 2, Cilt. 22, 17 Şubat 1926, s. 231).

Toplam 937 maddeden oluşan Türk Medeni Kanunu'nun 82 ile 240. maddeler de dâhil olmak üzere önemli bir kısmı aile hukukuna ayrılmıştır. Kadının ve erkeğin nişanlanma, nişanı bozma, evlenme, boşanma, evlenme şartları, evlenme yaşı, evlenme şekli, mal paylaşımı vs. gibi toplam 158 madde aileyi ilgilendirmektedir (Resmi Ceride, 4 Nisan 1926, s. 11-65). Bu Kanun ile kadınlara iki şahit huzurunda, resmî nikâh memuru önünde evlenme hakkı verilmiştir. Evlenme yaşı 18 olarak kabul edilmiş ve ailenin zorla evlendirmesi usulü kaldırılmıştır. Erkeğin birden fazla kadınla evlenmesi yasaklanmıştır. Şer'i hukukta boşanma yetkisi tek taraflı olarak kocada iken, bu Kanun'la boşanma hakkı kadına da verilmiştir. Boşanma için gerekli şartlar belirlenmiş ve sebep gösterilmeden keyfi boşama durumu ortadan kaldırılmıştır. Boşanma hâlinde kadının ve çocuğun hakları kanunlar çerçevesinde güvence altına alınmıştır. Miras hukuku ve mal paylaşımında cinsiyet ayrımı ortadan kaldırılmış ve eşitlik ilkesi göz önünde bulundurulmuştur (Feyzioğlu, 1986, s. 596).

1923 yılından itibaren Meclis açış konuşmalarında ve farklı yerlerdeki toplantılarda Türk Medeni Kanunu'nun hazırlanması, asri medeniyetler seviye-

sine ulaşmadaki engelin kaldırılması konularına değinen Mustafa Kemal Paşa, Türk Medeni Kanunu kabul edildikten sonra 1 Kasım 1926'da: "...hâkimlerimizin gösterdiği gayret ve isabeti takdir ederim. Bu kanunların milletin hakiki ihtiyacına ve deruni arzusuna ne derece mutabık olduğu derhal tezahür etmiştir." sözleriyle Medeni Kanun'un hazırlanmasına emeği geçenleri tebrik etmiş ve devamında Türk milletinin yükselmesini engelleyen kanunları kaldırdıkları için halkında kendilerini tasvip edeceğini söylemiştir (TBMM Z. C. Devre 2, Cilt 27, 1 Kasım 1926, s. 2).

c. Siyasi Hayata Kadınların Dâhil Edilme Süreci

Kadınların siyasi hayata dâhil edilmeleri meselesi ilk olarak 3 Nisan 1923'te Türkiye Büyük Millet Meclisi gündeminde yer almıştır. Meclise sunulan Mebusan İntihabına Dair Kanun teklifinde millî iradenin ön plana çıkması için değişiklik yapılmış ve önceleri kullanılan her elli bin erkek için bir mebus seçilmesi maddesi her yirmi bin erkek için bir mebus olarak değiştirilmiştir. Kanun teklifini Mecliste açıklayan Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey'in, hazırlanan kanunda: "*Kadınların mevkiini de nazarı dikkate alarak hareket etmişlerdir. Her şeyin bir derecesi bir vesilei tekemmülü var. Kanun teklifinde kadınlar tekemmül edip de, rey hakkını istimal etmek derecesine gelinceye kadar onlar aile efradı beyninde aile reislerine rey vermiş gibi telakki edilerek yirmi bin nüfusu zükûrda bir mebus intihabını esas ittihaz etmiştir.*" sözleri üzerine Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey itiraz ederek nüfusun az olması dolayısıyla kadınların da mebus seçimlerine dâhil edilmelerini istemiştir. Ancak bu istek, Tunalı Hilmi'nin Mecliste hayalperestlik ve feministlikle yaftalanmasına ve hatta bir daha milletin kendisini mebus yapmayacağı inancının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Tunalı Hilmi Bey'in ardından söz alan Hüseyin Avni Bey de: "*Kadınlarında ilim irfanda ilerleyip, kendi haklarını savundukları mevkileri görmek temennisindeyiz ... Bu hakkı erkekler vermemeli, kadınlar kendileri almalı.*" sözleriyle aslında Tunalı Hilmi Bey ile aynı görüşte olduğunu ancak kadınların henüz bu konuda yetersiz kaldığını ifade etmiştir (TBMM Z. C. Devre 1, Cilt 28, 3 Nisan 1923, s. 329). Henüz Cumhuriyet'in dahi ilan edilmediği bir Mecliste çağdaşlarına göre ileri görüşe sahip olan Tunalı Hilmi Bey'in ağır eleştiri alması normal kabul edilebilir. Netice itibarıyla maddede herhangi bir değişiklik yapılmamış ve her yirmi bin erkek için bir mebus seçilmesi kararıyla onaylanmıştır.

Her ne kadar bu konuda bir yasa olmasa da 1923 yılı ikinci Meclis seçimlerinde halk kendi iradesiyle Kilis, Kastamonu, Malatya, Ankara, Yozgat, Gaziantep, Tarsus, Antalya, Düzce, Konya, Elazığ, Burdur ve İzmir’de Latife Hanım, Mevhibe (İnönü), Galibe (Okyar), Müfide Ferit (Tek) ve Kara Fatma’ya (Fatma Seher Erden) oy vermiştir (Özer, 2013, s. 136).

Kadınlara siyasi haklar verilmesi için ikinci girişim, 9 Mart 1924 tarihinde Meclise sunulan Teşkilat-ı Esasi Kanunu taslağıyla gerçekleşmiştir. Bu taslağın 10. maddesinde: “18 yaşını dolduran her Türk mebus seçimlerinde oy kullanabilir.” ve 11. maddesinde: “30 yaşını dolduran her Türk mebus seçilebilmek hakkına sahiptir.” ibareleri kullanılmıştır (TBMM Z. C. Devre 2, Cilt 7-1, 16 Mart 1924, s. 543). Bu maddelere göre kadın-erkek fark etmeksizin Türk vatandaşı olan herkesin seçme ve seçilme hakkına sahip olması Meclis gündeminde yoğun tartışmalara sebep olmuş ve bazı mebuslar tarafından yanlışlıkla yazılmış olması ihtimali üzerinde durulmuştur. Ancak Dersim mebusu Feridun Fikri Bey yanlışlık olmadığı, asıl maksadın kadınların da seçimlere katılmasını sağlamak olduğu beyanında bulunmuştur. Kadınların seçimlere katılmasını isteyen bir başka isim Kütahya mebusu Recep Bey ise şu değerlendirmeleri yapmıştır: “İntihab edilmek mevkiinde dahi Türk kadınlarının da bulunabileceği âcizasında bulunuyorum. Memleketimizde bulunan bütün kadınların mebus olmak veyahut ona müşabih vazifede çalışmak için icabedecek derecede yükselmiş olmalarına tamamen kaani olmamakla beraber, nüfusu zükurunda aşağı-yukarı müsavi vaziyette olduğunu zannediyorum.” (TBMM Z. C. Devre 2, Cilt 7-1, 16 Mart 1924, s. 541) diyerek kadın ve erkeklerin ilmi ve kültürel yükselmede denk olduklarını ve Millî Mücadele’de erkeklerle beraber savaşan kadınların her işi yapabileceğini vurgulamıştır. Yalnızca birkaç mebusun desteklediği kadınların da seçimlere katılması meselesi 10. ve 11. maddelere: *Her Türk Erkek* ibaresi eklenmesiyle neticeye bağlanmıştır. Yapılan oylama sonucunda üçte iki çoğunlukla kabul edilen maddelerin onayından sonra mebuslar alkışlamış ve bu duruma Recep Bey: “Kadınlara hak vermediniz bari alkışlamayın yahu.” diyerek tepki göstermiştir (TBMM Z. C. Devre 2, Cilt 7-1, 16 Mart 1924, s. 542).

Kadınların siyasi hayatta yer almaları meselesi o gün itibariyle kapanmış gibi görünse de Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey’in de dediği gibi kadınlar artık kendi haklarını kendileri aramaya başlamıştır. 1924 yılında kurulan Türk Kadın Birliği mevzuatında kadınların da siyasete katılabileceği yönünde madde

yer almıştır. Birliğin başkanı Nezihe Muhiddin: “*İnkılapları doğuran hamlelerdir. Bu hamlelerimize her seçimde devam edeceğiz ve nihayet bu hakka bizler de her vatandaş gibi katılacağız.*” diyerek görüş bildirmiştir (Özer, 2013, s. 139). Esasında Atatürk’ün de istediği her yönüyle kadın erkek eşitliği iken mebusların henüz bu fikre açık olmaması siyasi hayatta eşitlik meselesinin uzamasına neden olmuştur.

Kadınlar Birliğinin kurulması ve siyasi yönde isteklerini dile getirmeleri bazı mebuslarca zaman zaman eleştirilmiş ve hatta Meclis gündemine taşınmıştır. Nitekim 21 Haziran 1927’de Mecliste görüşülen Askerlik Mükellefiyeti Kanunu doğrultusunda söz alan Giresun Mebusu Hakkı Tarık Bey: “*Mebusluk intihabına iştirak etmek hakkını kadınlar için tabii olarak teslim ederim. Kadınlar benim nazarımda hem intihab edebilirler, hem de intihab olunabilirler. Fakat ne zaman intihab etmeye başlayacaklardır yahut ne zaman intihab edilmeye başlayacaklardır. Bu belki bir zaman meselesidir, nihayet küçük bir münakaşa zeminidir. Yalnız mebus olmak, mebusluk intihabına iştirak etmek vatani bir mesele ise, memleketin müdafaasına iştirak etmek de öyle bir hak, öyle bir vazifedir.*” ifadesiyle kanununun birinci maddesinin değiştirilmesini teklif etmiştir⁴. Buna göre yalnızca erkekler değil kadınlar da askerlik yapabilecektir. Ancak diğer mebuslar kadınların askerlik yapmasına karşı çıkmış ve Müdafa-i Milliye Vekili Recep Bey savaş durumunda her işi yapan Türk kadınının askerlik vazifesini de yapabileceğini, ancak savaş durumu olmadığı için kadınların anne olarak evi ve çocuklarıyla ilgilenmesi gerektiğini belirtmiştir (TBMM Z. C. Devre 2, Cilt 33, 21 Haziran 1927, s. 385-386).

Türk Ocakları hem kendi toplantılarında hem de Kadınlar Birliği’nde gerçekleştirilen görüşmelerde kadınların da seçimlere katılmasından yana söylemlerde bulunmuş, ancak bu amacına belediye seçimlerine katılma hakkının kazanılmasıyla ulaşmıştır (Özer, 2013, s. 141). 3 Nisan 1930 tarihli Meclis toplantısında görüşülen 1411 numaralı Belediye Kanunu’nun 23 ve 24. maddeleri gereğince 18 yaşını dolduran her Türk belediye seçimlerine katılma hakkına sahip olmuştur (TBMM Z. C. Devre 3, Cilt 18, 3 Nisan 1930, s. 7). Böylece kadınların siyasi hayatı başlamıştır. Mecliste bu konuyla ilgili herhangi bir tartışma olmamış ya da karşıt görüş bildirilmemiştir. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya

4- Asker Mükellefiyeti Kanununun 1. maddesinde “*Türkiye Cumhuriyeti tabaası olan her erkek, işbu kanunun mucibince askerlik yapmağa mecburdur.*” ifadesi yer almaktadır (TBMM Zabıt Cerideleri Devre 2, Cilt 33, 21 Haziran 1927, s. 384).

Bey, her alanda erkeğiyle hareket eden kadınların belediye yönetiminde de başarılı olacağını bildirmiş ve: *“hatta yakın gelecekte kendilerini teşrii meclislerde de faziletkâr mevkilerini ihraz edeceklerine şüphe yoktur.”* diyerek mebusluk seçimlerine dâhil olacaklarını işaret etmiştir (TBMM Z. C. Devre 3, Cilt 17, 20 Mart 1930, s. 24.).

Kadınların belediye seçimlerine katılması coşkuyla karşılanmış ve Kadınlar Birliğinin öncülüğünde kutlamalar yapılmıştır. Kanunun resmîyet kazandığı gün Ankara Türk Ocağında Mustafa Kemal ve İsmet Paşa'nın da katıldığı bir konferans verilmiştir. Afet İnan'ın konferansta yaptığı konuşma, basında geniş yer bulmuştur. Afet İnan konuşmasında intihap edilme sistemlerinden bahsederek, seçilmenin önemine vurgu yapmıştır (Milliyet, 4 Nisan 1930). Bu tarihten sonra Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) Müfettişi Hakkı Şinasi Paşa'nın talimatı ile kadınlar CHF'ye üye olmaya başlamıştır. Afet İnan, Resmîye Hakkı Şinasi, Benal Nevzat Hanım CHF ilk kayıt yaptıran kadınlar arasında yer almıştır (Özer, 2013, s. 145).

26 Ekim 1933 tarihinde kadınların muhtar olmalarının önünü açan düzenleme ile kadınların seçme ve seçilmeye dâhil edilmesinde bir aşama daha kaydedilmiştir. Mevcut Köy Kanunu'nun 20 ve 30. maddeleri değiştirilerek kadınların muhtarlık seçimlerine katılabilmesi ve muhtar olabilmesi sağlanmıştır. Böylece 18 yaşını dolduran kadın ve erkek her fert muhtar olma ve ihtiyar heyetinde yer alma hakkını elde etmiştir. Kanun teklifini Meclise sunan Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Bey: *“Ona köyde muhtar intihap etmek hakkını vermekle kendisine karşı bir şükran eseri göstermiyoruz, kendisinin zaten ve tabiaten haiz olduğu hakkını kanunen ifade etmiş oluyoruz.”* (TBMM Z. C. S. Devre 4, Cilt 17, 26 Ekim 1933, s. 48) diyerek kanunla ilgili mebusların desteğini istemiştir. Ayrıca Kütahya Mebusu Recep Bey: *“Bu kanunu kabul ettiğimiz takdirde, küsuratı nazarı itibare almamak şartı ile yuvarlak olarak beş milyon Türk vatandaşı kadınının idari ve siyasi nüfuzunu bulunduğu sahada kullanabilmesini temin etmiş oluyoruz. Bu itibarla onuncu Cumhuriyet Bayramına girdiğimiz gün hükümetin yerinde yaptığı bu teklif, Heyeti Celilenizin de tasvibi ile kanuniyet kesbedecek olursa Türkiye’de Türk kadınlığı için büyük bir iş yapılmış ve inkılâp namına bu yolda büyük bir safha atlanılmış olacaktır.”* (TBMM Z. C. S. Devre 4, Cilt 17, 26 Ekim 1933, s. 49) sözleriyle kadın hakları konusunun inkılâpların ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgulamıştır. Nitekim mebuslar artık kadınlarla ilgili konularda daha ılımlı konuşmakta ve olumsuz görüş sergilememektedirler. Zira bu kanun teklifi de oy birliği ile kabul edilmiştir.

Kadınların siyasi hayata dâhil olmalarının son aşaması, 1934 yılında mebus seçilme hakkının verilmesi ile tamamlanmıştır. 5 Aralık 1934'te Meclise sunulan Teşkilat-ı Esasi Kanunu'nun 10 ve 11. maddelerinde değişiklik yapılarak: “*Her Türk erkek*” ibaresi kaldırılmış ve yerine: “*Her Türk*” ifadesi eklenmiştir. Kanun görüşmelerinde Başbakan İsmet İnönü: “*Yüce saylavlar, kadınların saylav⁵ seçmek ve saylav seçilmek hakkına sahip olmaları için yüce katınıza teklif sunuyoruz. Kadınlarımızın Türk tarihindeki haklı yerleri, erkeklerle beraber; daima, memleketin ve milletin mukadderatı üzerinde söz ve tesir sahibi olmalarıdır. Türk kadını tarihte ne vakit haklı ve itibarlı yerini bulmuşsa, budun mukadderatı üzerinde kendi tesirini gösterebilmişse, erkeklerle beraber karışık ve güç yurt işlerinde el ele çalışabilmişse, işte o zaman, büyük Türk ulusu, kudreti ile medeniyeti ile bütün dünyayı kaplamıştır.*” diyerek inkılâplarla kadınlara verilen hakların aslında Türk Devleti'nin kudretine kanıt olduğunu söylemiştir (TBMM Z. C. Devre 4, Cilt 25, 5 Aralık 1934, s. 84).

İsmet İnönü'den başka birçok mebus değiştirilecek kanunla ilgili destekleyici konuşmalar yapmıştır. Konuşmalarda genellikle kadının bir süs eşyası olmaktan öte bir zekâya ve güce sahip olduğu vurgulanmış ve Türk örf ve ananelerinde kadının devlet işlerinde yer aldığından bahsedilmiştir. Bu kanun ile seçme yaşı 18'den 22'ye çıkarılmıştır. Ayrıca kanun metnine: “*Rey verenlerin, rey verirken hüviyet ve şahsiyetleri belli olmayanların reyini kabul olunmaz.*” maddesi eklenmiştir (TBMM Z. C. Devre 4, Cilt 25, 5 Aralık 1934, s. 85). Bu madde ile üstü kapalı olarak kılık kıyafet ve peçe ile ilgili düzenlemeler işaret edilmiştir. Zira 1934 yılı itibariyle hâlâ kadınlar arasında peçe ve çarşaf kullanımı yaygındır.

Kanun'un kabulü üzerine Ankara Halkevinde toplanan kadınlar, Meclise bir mektup yazmışlardır. Bu mektupta: “*Dün Büyük Millet Meclisi Türk kadınlarının saylav seçmek ve saylav seçilmek kanununa onay verdi. Biz Türk*

5- Dilde Türkçe kelimelerin kullanımı ve sadeleştirme politikası resmi olarak 1928 ve sonrasında gerçekleşmiştir. Ancak kendisini *halkçı* olarak addeden ve Meclise sunduğu önergelerle halkın günlük hayatını kolaylaştırmayı amaçlayan Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey, 9 Aralık 1922'de kadınlara öz Türkçe bir unvan olan “*bigüm*”, erkeklere “*bey*” denilmesi ile ilgili bir takrir sunmuştur. Ancak sunulduğu yıl itibariyle de bakıldığında henüz bu gibi yenilikçi fikirlerle açık olmayan mebuslar önergeyi gülünç kabul etmiş ve gündeme dahi almamışlardır (TBMM Z. C. Devre 1, Cilt 25, 9 Aralık 1922, s. 277). Saylav kelimesi ise Latin Harflerinin kabulü ile başlayan dilde sadeleşme çalışmaları sonucu mebus kelimesine karşılık olarak türetilmiştir. Meclis görüşmelerinde mebuslar, dilde sadeleşme konusuna özen göstermiş, Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçe karşılıklarını kullanmışlardır. İsmet İnönü'nün konuşmasında geçen budun kelimesi de öz Türkçe bir isim olup ulus kelimesine karşılık gelmektedir (Kafesoğlu, 2006, s. 231).

kadınları bundan gönenç duyduk. Gerekli olan iş yapıldı. Türk kadını bundan sonra daha iyi anlaşılacaktır. Bu hakikati anlayan, ortaya koyan, kanunla teyit eden Büyük Türk Ulusunun mümessillerine minnet.” ifadesini kullanarak teşekkürlerini bildirmiştir. Bu mektupta; Ankara Halkevi adına Afet İnan, Mevhibe İnönü, Meveddet Özalp ve daha birçok kadının imzası yer almıştır (TBMM Z. C. Devre 4, Cilt 25, 6 Aralık 1934, s. 90).

Kadınların mebus seçilmesine onay verilmesi yurt genelinde sevinçle karşılanmış, yerel ve ulusal gazeteler büyük başlıklarla haberler yapmışlardır. Gazetelerde kadınların seçimlere hazırlık mitingleri ve saatleri, il il bildirilmiştir (Cumhuriyet, 6 Aralık 1934; Akşam, 6 Aralık 1934; Yeni Mersin, 7 Aralık 1934). Sevinç ve Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk’e teşekkür mitinglerinden büyük ve coşkulu olanı ve İstanbul Kadın Birliği tarafından Beyazıt Cumhuriyet Meydanı’nda 7 Aralık 1934’te yapılandır (Tosun, 2022, s. 426). Bu miting için gazetelerde İstanbul Kadınlar Birliği’nin şu daveti yayımlanmıştır: *“Türk kadını!Büyük Atatürk yuca önder Türk kadınının hakkını verdi. Saylav seçmek ve seçilmek büyük ulus kurultayınca kabul edildi.Türk kadını unutmak ki Türk içtimai hayatının temelisin. Buna İstiklâl savaşının kara günlerinde sırtında cephaneye taşıyarak kara sabanla toprak kazıyarak eriştin. Hız alan inkılâpta aldığın yerle kendi mevkiini kendin kurdun. Lâyık olduğun siyasi hak sana verilmiştir. Bu mesut günü bugün hep beraber kutlayacağız. Saat 10’da Beyazıt Cumhuriyet meydanına gel.”*(Akşam, 7 Kânunuevvel 1934).

8 Şubat 1935 tarihinde yapılan genel seçimlerde 17 kadın mebus Mecliste yer almıştır (Akşam, 9 Şubat 1935). Bir yıl sonra tekrarlanan Çankırı ara seçimlerinde Hatice Özgener’in mebus seçilmesiyle de Mecliste kadın mebus sayısı 18’e yükselmiştir. İlk mebus seçilen kadınlar Mevrure Gönenç (Afyon-Karahisar), Hatı Çırpan (Ankara), Türkan Baştuğ Örs (Antalya), Sabiha Gökçül (Balıkesir), Şekibe İnel (Bursa), Hatice Özgener (Çankırı), Huriye Önez (Diyarbakır), Fatma Memik (Edirne), Nakiye Elgün (Erzurum), Fakihe Öymen (İstanbul), Ferruh Güpgüp (Kayseri), Bediz Morova (Konya), Mihri Pektaş (Malatya), Meliha Ulaş (Samsun), Esmâ Nayman (Seyhan), Sabiha Görkey (Sivas), Seniha Hızal (Trabzon), Benal Arıman’dır (İzmir) (TBMM Milletvekilleri Albümü 1920-2010, 2010, s. 239-290).

d. Sosyal Hayatta Kadın Hakları

Atatürk Dönemi’nde kadınların sosyal ve kültürel gelişimine katkı, Güzel Sanatlar Fakültesi ve konservatuarların açılmasıyla devam etmiş, 23 Haziran

1934'te Millî Musiki ve Temsil Akademisi kurulması kararı çıkarılmıştır. Bu kararla millî ve düzenli bir musiki teşkilatı kurmak ve musiki alanında uzman öğretmen yetiştirmek hedeflenmiştir (TBMM Z. C. Devre 4, Cilt 23, 23 Haziran 1934, s. 280). Bunun dışında Atatürk, 1 Kasım 1936 Meclis açış konuşmasında: “Güzel sanatlara da alakanızı yeniden canlandırmak isterim. Ankara’da bir konservatuar ve bir temsil akademisinin kurulmakta olmasını zikretmek benim için bir hazdır. Güzel sanatların her şubesi için, Kamutayın göstereceği alaka ve emek, milletin insani ve medeni hayatı ve çalışkanlık veriminin artması için çok tesirlidir.” demiştir (TBMM Z. C. Devre 5, Cilt 13,1 Kasım 1936, s. 4). Açılan konservatuarda birçok kadın tiyatrocu oyunlar sergilemiş, hatta Bedia Muvahhit adında kadın tiyatrocu dünya çapında *İlk Müslüman Kadın Oyuncu* olarak nam salmıştır (Bayındır Uluskan, 2010, s. 439).

Kadınlara sosyal hakların verilmesinin yanı sıra, beden ve ruhen korunması da Atatürk Dönemi’nde önemle üzerinde durulan konulardan olmuştur. 1933 yılında “Reşit Kadın Ticaretinin Men’ine Dair Beynelmielel Cenevre Mukavelesi” imzalanmıştır. Bu mukavele Türkiye Büyük Millet Meclisinin de gündemine gelmiş ve hatta iki farklı oturumda ele alınmıştır. Kadının cinsel bir obje olarak görülmesinin engellendiği bu mukavelenin kabulü durumunda suç karşılıklı gelecek ceza ve diğer maddeler Mecliste görüşülmüştür. 243 mebusun katıldığı oylamada birlik sağlanmış ve uluslararası hukukta yer alan kadın hakları ile ilgili Reşit Kadın Ticaretinin Meni Hakkında Kanun, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde kabul edilmiştir (TBMM Z. C. Devre 5, Cilt 2, 15 Nisan 1935, s. 90).

Atatürk, aydın ve ileri görüşlü kişiliği ile kadın ve erkek ayrışmasının önüne geçmeyi amaçlamış, kadınların da birey olarak kabulü konusunda çalışmaları başlatmıştır. Ancak dönemin eğitim ve kültürel şartları bazı konularda Atatürk’e dahi bu izni vermemiştir. Esasında Atatürk Dönemi Türkiye Büyük Millet Meclisi ve mebuslara bakıldığında Anadolu’nun minyatürü niteliğini taşıdığı görülmektedir. Kimi mebuslar Batı’nın da üstünde ileri bir medeniyete sahipken kimi mebuslar hâlâ İslamiyet’i öne sürerek dogma kaynaklı inançlardan kurtulamamıştır. Vapurlarda ve ulaşım araçlarında kadınlarla erkeklerin ayrı seyahat etmesi veya araya perde çekilmesi mevzusu buna güzel bir örnek teşkil etmektedir. 16 Ocak 1924 tarihinde Erzurum Mebusu Ziyaeddin Efendi, İstanbul polis şefinin tramvay ve vapurlarda kadınlar ile erkeleri ayıran perdeyi kimin müsaadesi ile kaldırdığını bir soru önergesi ile Meclise sunmuştur.

Mecliste önemli bir gündem oluşturan ve uzun tartışmalara yol açan bu konu İslam ve şeriat kurallarına uygun olup olmadığı yönünde ele alınmıştır. Ziyaeddin Efendi, Müslüman Türk kadınının Ermeni, Yahudi, Rumlarla yan yana, diz dize oturtulmaması gerektiğini savunmuştur. Buna karşılık bazı mebuslar bu durumun temizlik açısından olabileceğini söylemiş ve art niyet aranmaması gerektiğini belirtmişlerdir. Kimi mebuslar da Ziyaeddin Efendi gibi düşünerek bu durumun eğer Batılılaşma çabası ile yapıldıysa: “*Batının rezilliğini almak*” olarak ifade etmiş ve: “*Batının sefahatini almalyız, kadınlara serbestlik vermek açıklık vermek değildir*” diyerek bu uygulamaya son verilmesini istemiştir. Konu ile ilgili tartışmalarda Batıcı fikirleriyle öne çıkan Tunalı Hilmi ve Ali Saib Bey uygulamanın sonlandırılmasını istemiştir. Nitekim Dâhiliye Vekili Ferit Bey, perdelerin sağlık ve temizlik açısından kaldırıldığına dair 8 Aralık 1923 tarihli kararnameyi okumasıyla tartışma sona ermiştir (TBMM Z. C. Devre 2, Cilt 5, 6 Ocak 1924, s. 137-139).

Vapur ve tramvaylarda kadın ve erkek arasına perde çekilmesi mevzusu, kadınların erkekler nazarında hâlâ korumaya muhtaç kimseler olarak görüldüğünün işaretidir. Bu şartlar altında kılık kıyafet düzenlemesinin yapılması beklenemez bir durumdur. Esasında Atatürk 30 Ağustos 1925 Kastamonu gezisinde peçe ile ilgili: “*Bazı yerlerde kadınlar görüyorum ki, başına bir bez veya bir peştamal veya buna mümasil bir şeyler atarak yüzünü gözünü gizler ve yanından geçen erkeklere karşı ya arkasını çevirir veya yere oturarak yumulur. Bu tavrın mânâ ve medlulü nedir? Efendiler, medeni bir millet anası, millet kızı bu garip şekle, bu vahşi vaziyete girer mi? Bu hal milleti çok gülünç gösteren bir manzaradır. Derhal tashihi lazımdır.*” sözlerini söylemiştir (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, 1997, s. 227). Kadınların kılık kıyafette de medenileşmesini isteyen Atatürk, mebusların kültür yapısıyla Anadolu’nun kültür yapısını eş tuttuğu için olsa gerek Kılık Kıyafet ve Şapka Kanunu çıkarılırken peçe ve çarşaf gibi giysilerin kaldırılmasını kanuna dâhil etmemiştir. Kadınların çarşaf ve peçelerinin kaldırılması meselesi Mecliste herhangi bir tartışmaya sebebiyet vermemesi için CHP’nin IV. Kurultayında ele alınmıştır. Kurultayda Dilek Komisyonuna çeşitli konu ve illerden gönderilen dilekçelerin raporları uzun görüşmeler sonucunda karara bağlanmıştır. Çarşaf ve peçe konusunda Dilek Komisyonunun hazırladığı raporda mesele: “*Çarşaf peçenin kalanlarını da kaldıracak bir çare bulunması için Muğla’dan, Sivas’tan gelen dilek, Komisyonun, üzerinde durduğu noktalardan biri oldu. Türkiye’nin üçte ikisi köylüdür,*

köydedir. Burada çarşaf, peçe yoktur. Kalan üçte birin büyük bir kısmı da, bu görenekten sıyrılmış çıkmıştır, yer yer tek veya toplu hareketlerle bu kalanlar da hiçbir kanun eli dokunmadan açılıp kaybolmaktadır. O halde, kalan ve bir çokluk olmayan bu peçeler; çarşafılar üzerinde, yeni bir tedbir almaya lüzum var mıdır?

Bunu, kadınlarımızın kendi zevklerine, kocalarının ve babalarının sosyal-lik zihniyetindeki ilerlemeğe mi bırakmalıdır? Yoksa düşmeğe hazırlanan ve bu sadece koca ve baba saygısile sallanıb duran bu çürük meyveyi merkezin küçük bir sarmasile döküb atarak şurada burada kadınlığımızın yüz karası gibi görünen bu kılıktan, onlar çıkarmalı mıdır?

Komisyonumuzun, bir takım arkadaşları, bu ikinci görüştedir ve çarşafı değil, ancak peçeli kadının ne idüğü belirsiz bir kılıkla, sokaklarda dolaştırılmasının, polis kanunlarile yasak edilmesinin amaca çabuk varma noktasında lüzumuna kaniğdırlar. Ancak, bütün Komisyon, Parti ve Parti Hükümeti kurumlarının kestirme bir hareketile, yani hiçbir kanun yapmadan bunu başarma imkânında oy birliği yapmışlardır.

Büyük Kurultayın yüksek ilgisine değer bulduğumuz belli başlı dileklerden biri de budur". (CHP IV. Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, 9-16 Mayıs 1935, s. 144) şeklinde bildirilmiştir. Raporun ardından sözlerine devam eden Şükrü Kaya, Türk inkılâbı ile Kadın inkılâbını birbirinden ayırmadıklarını dile getirmiştir. Ancak Şükrü Kaya diğer taraftan böyle bir meselenin kanun ya da kurala bağlanmasını da çok gerekli görmemektedir. Raporda da belirtildiği üzere toplumun birçoğu zaten bu kıyafeti çoktan bırakmıştır. Kullanan azınlık için ise kanun çıkarmanın Cumhuriyet Halk Partisine karşı olumsuz sonuçlar doğurabilir endişesi vardır. Şükrü Kaya'nın görüşüne, Hakkı Tarık Us başta olmak üzere Rasih Kaplan, General Rasim Sevüktekin ve Naciye Osman gibi birçok mebus karşı çıkarak Polis Kanunu'na eklenecek bir madde ile bu işin kökünden çözüme kavuşturulabileceğini söylemiştir. Tartışmaların uzamasının ardından tekrar söz alan Şükrü Kaya böyle küçük bir meselenin kurultayı bu denli meşgul etmesine tepki göstermiş ve: "Eğer bu, bir mesele olsaydı, bu büyük inkılabı yapan bunu da programına koyar, ve sizden lazım gelen kararı alırdı." (CHP IV. Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, 9-16 Mayıs 1935, s. 151) diyerek konu ile ilgili kanun çıkarmaya gerek görülmediğini bildirmiştir.

Dilek Komisyonunda çarşaf ve peçe ile ilgili herhangi bir karar çıkmamış ancak bu konu ile ilgili çalışmalar yerel yöneticiler aracılığıyla devam

ettirilmiştir. Nitekim Trabzon, Tirebolu, Giresun gibi yerlerde 1928’de yerel yöneticilerin aldığı kararlarla peçe ve çarşaf kullanılması yasaklanmış, vali ve kaymakamlar eşleri vasıtasıyla bu karara öncülük etmişlerdir (Sarısaman, 1998, s. 104). Kurultay sürecinde ise Adana Belediyesi 16 Şubat 1935 tarihinden itibaren çarşaf ve peçeyi yasaklamıştır. Yine Belediye Meclisi kararı ile Akçaabat, Maçka ve Of’ta da çarşaf ve peçe kaldırılmıştır. Kimi yerlerde ise kadınlar Belediye Meclisi kararı olmadan Halkevi ve CHP binasında toplanarak çarşaf ve peçe giymeme, bazı yerlerde de devlet memurları, Halkevi üyeleri ve Belediye Meclisi üyeleri kendi ailelerine çarşaf ve peçe yerine manto giydirme kararı almışlardır. Bursa’da kadınlar, Belediye Meclisi kararı olmadan çarşaf ve peçeyi atmaya başlamışlardır. Denizli Valiliği de Eylül 1935’te yayınladığı bildiride çarşaf, peştamal ve peçenin “*medeni*” olmadığını belirterek, yasaklama gerekçelerini ve uygulamanın nasıl olacağını 8 madde hâlinde halka duyurmuştur. Bildiride, yasağın Cumhuriyet Bayramı’ndan itibaren uygulanacağı belirtilmiştir (Uyar, 1996, s. 8).

Atatürk Dönemi Meclis çalışmaları incelendiğinde kadınların istihdamı ve çalışma koşulları ile ilgili de kararlar alındığı görülmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere yurtdışına eğitim görmesi için gönderilen tıp öğrencileri vardır. 16 Mayıs 1928 tarihinde Meclise sunulan teklif ile yurt dışında ve içinde tıp okuyan kadın doktorların on sene müddetle mecburi hizmetlerinin ertelenmesi kararı 17 Mayıs 1928’de kabul edilmiştir (TBMM Z. C. Devre 3, Cilt 4 21 Mayıs 1928, s. 53). Bu kanunun çıkarılmasında amaç Türk kadın doktor sayısını artırmaktır. Ayrıca bu dönemde muallim, arkeolog, antropolog, tiyatrocu gibi birçok meslekte kadın görmek mümkündür. Bu mesleklerin dışında kadınlar, millî güvenlik alanında da istihdam edilmiş ve 1932 yılında çıkarılan Polis Teşkilatı Kanunu’nun 12. maddesince ahlak zabıtası görevi ile kadın ve çocukların korunmasında sivil memur olarak görev almaları sağlanmıştır (TBMM Z. C. Devre 4, Cilt 9, 30 Haziran 1932, s. 4).

Kadınların millî güvenlik alanında istihdamına yönelik son olarak askere alınma mevzusu ifade edilebilir. Zira ilk olarak Hakkı Tarık Bey tarafından 1927 İntihap Yasası görüşmelerinde dile getirilen ancak üzerinde durulmayan kadınların askerlik yapması konusu daha sonra yeniden gündeme gelmiş ve hatta basına yansımıştır (Akşam, 6 Aralık 1934). Atatürk de 1 Şubat 1931’de İzmir Kız Öğretmen Okulunda yaptığı konuşmada kadınların her şeyi yapabilme kabiliyetinin olduğuna olan inancını dile getirerek: “*Askerlikte yapabilirler;*

ancak şuan bunu gerektirecek bir durum yoktur.” demiştir (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, 1997, s. 300). 1934 yılında kadınlara mebus seçilme hakkı verince askere alınmaları konusu bir kez daha Meclis koridorlarında konuşulmaya başlanmış ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi gündemine girmemiştir (Cumhuriyet, 6 Aralık 1934).

SONUÇ

Tarihsel bir perspektiften bakıldığında Türk kadınına karşı tutumu İslamiyet öncesi, sonrası ve Atatürk Dönemi olarak üç ayrı zamanda incelemek gerekmektedir. Çünkü toplumun kadına bakış açısını mensup olunan din, kültür, eğitim, ekonomik hayat gibi birçok faktör etkilemiştir. Erkek gözüyle kadını şekillendirme, zamanına göre kadını bazen en üste çıkarmış, devlet işlerine dâhil etmiş, bazen de toplumun en küçük birimi olan aile de söz söyleyemez konuma getirmiştir.

Eski Türk toplumlarında kadın devlet işlerinde söz sahibi olan, yerine göre buyruklar çıkaran, Hanın yanında elçiler ağırlayan bir kişi iken İslamiyet’in kabulü sonrası değişen kültür yapısından dolayı geri planda kalmıştır. İslamiyet’in temelinde kadının söz söyleme hakkı elinden alınmamasına rağmen dini yanlış yorumlayan, mesnetsiz dogmalarla hareket eden bir kısım âlim tarafından bu durum ortaya çıkmıştır.

İslam dinine mensup olan Osmanlı Devleti’nin adalet sistemi Şer’i ve örfi hukuka göre şekillenmiştir. Şer’i hukuk İslamiyet’e göre, Örfi hukuk kuralları ise toplumun gelenek göreneklerine göre değişiklik göstermiştir. Osmanlı Devleti’nin özellikle yükselme döneminde Doğu kültürleri ile artan ticaret, ilişki içerisinde olunan Arap ve Fars kültürlerinin de etkisine girilmesine yol açmıştır. Bu kültürel etkileşim Türk kadınının toplum içinde ve ailede yeri, eğitimi, kıyafeti, ekonomik özgürlüğü gibi sosyal ve kültürel hayata dair her türlü bağımsızlığını etkilemiştir. Fars kültürünün etkisiyle Türk kadını çarşaf ve peçeyle tanışmış ve bu kıyafeti yüzlerce yıl kendi öz kültürüymüş gibi taşımıştır.

II. Meşrutiyet ile beraber yaşanan aydınlanma kadınlara yönelik haklarda bir iyileşme sağlamışsa da istenilen düzeye ulaşamamıştır. Bu dönem çıkarılan kanunlarla kadınlar kısıtlı da olsa eğitim, dernek kurma, evlilikte söz söyleme gibi haklara kavuşmuştur. Ancak kadının toplum içinde yeri tam anlamıyla iyileştirilmemiştir. Bu iyileşme ve dönüşme Atatürk ile başlayacak ve büyük bir yol kat edilecektir.

Atatürk, çağdaş milletler seviyesine erişmek için toplumun her kesiminin eşit bir şekilde sosyal ve kültürel olarak yükselmesini istemiştir. Bu nedenle özellikle Cumhuriyet'in ilanından sonra köklü inkılâp hareketleri başlatılmış ve toplumda büyük bir dönüşüm hedeflenmiştir. Türk kadınının muasır millet kadınlarının dahi ilerisinde olması gerektiğini düşünen Atatürk, kadını aile içinden başlayarak en yukarıya devleti yönetme kademesine kadar her türlü hakka kavuşturmuştur.

İnkılap hareketleriyle ilk olarak eğitim hakkına kavuşan Türk kadını, anne olarak kendi, öğretmen olarak ise başka çocukları eğitmiştir. Hemşire, doktor ve öğretmen gibi çeşitli görevleri üstlenen Türk Kadını, Atatürk'ün çağdaş görüşü ile ilk tiyatrocü, ilk arkeolog, ilk muhtar, ilk belediye başkanı, ilk polis, ilk mebus gibi birçok sıfat kazanmıştır.

Cumhuriyet Dönemi'nde kadınlara yaklaşım, Atatürk'ün dünya görüşü çerçevesinde şekillenmiş ve dünya kadınlarına örnek olabilecek niteliğe kavuşmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren kadınlar tam anlamıyla birey olma hakkını elde etmişlerdir.

KAYNAKÇA

- TBMM Z. C. Devre 1, Cilt 1, İçtima 1 (9 Mayıs 1920).
- TBMM Z. C. Devre 1, Cilt 18, İçtima 3 (1 Mart 1922).
- TBMM Z. C. Devre 1, Cilt 25, İçtima 3 (9 Aralık 1922).
- TBMM Z. C. Devre 1, Cilt 28, İçtima 4 (3 Nisan 1923).
- TBMM Z. C. Devre 1, Cilt 28, İçtima 4 (1 Mart 1923).
- TBMM Z. C. Devre 2, Cilt 22, İçtima 3 (17 Şubat 1926).
- TBMM Z. C. Devre 2, Cilt 10, İçtima 2 (1 Kasım 1924).
- TBMM Z. C. Devre 2, Cilt 20, İçtima 3 (24 Aralık 1925).
- TBMM Z. C. Devre 2, Cilt 27, İçtima 4 (1 Kasım 1926).
- TBMM Z. C. Devre 2, Cilt 33, İçtima 4 (21 Haziran 1927).
- TBMM Z. C. Devre 2, Cilt 5, İçtima 1 (16 Ocak 1924).
- TBMM Z. C. Devre 2, Cilt 7, İçtima 2 (1 Mart 1924).
- TBMM Z. C. Devre 2, Cilt 7, İçtima 1 (3 Mart 1924).
- TBMM Z. C. Devre 2, Cilt 7-1, İçtima 2 (16 Mart 1924).
- TBMM Z. C. Devre 3, Cilt 10, İçtima 2 (8 Nisan 1929).
- TBMM Z. C. Devre 3, Cilt 13, İçtima 3 (1 Kasım 1929).
- TBMM Z. C. Devre 3, Cilt 17, İçtima 3 (20 Mart 1930).
- TBMM Z. C. Devre 3, Cilt 18, İçtima 3 (3 Nisan 1930).
- TBMM Z. C. Devre 3, Cilt 4, İçtima 1 (21 Mayıs 1928).
- TBMM Z. C. Devre 4, Cilt 17, İçtima 2 (26 Ekim 1933).
- TBMM Z. C. Devre 4, Cilt 23, İçtima 3 (23 Haziran 1934).
- TBMM Z. C. Devre 4, Cilt 25, İçtima 4 (5 Aralık 1934).
- TBMM Z. C. Devre 4, Cilt 25, İçtima 4 (6 Aralık 1934).
- TBMM Z. C. Devre 4, Cilt 9, İçtima 1 (30 Haziran 1932).
- TBMM Z. C. Devre 5, Cilt 13, İçtima 2 (1 Kasım 1936).

TBMM Z. C. Devre 5, Cilt 2, İçtima F. (15 Nisan 1935).

TBMM Z. C. Devre 3, Cilt 5, İçtima 2 (1 Kasım 1928).

Gazeteler

Akşam Gazetesi “Fırka Namzedleri Her Tarafta İttifakla Saylav Seçildiler” (9 Şubat 1935).

Akşam Gazetesi, “Kadınlar Asker Olacak mı?” (6 Aralık 1934).

Akşam Gazetesi, “Meclis İntihabın Yenilenmesine Karar Verdi” (6 Aralık 1934).

Cumhuriyet Gazetesi, “Türk Kadınına Asker Olma Hakkı da Verilmeli” (6 Aralık 1934).

Cumhuriyet Gazetesi, “Türk Kadınının Sevinci” (7 Aralık 1934).

Milliyet Gazetesi “Kadınları İntihap Etme Hakkı” (4 Nisan 1930).

Resmî Ceride, “Türk Kanun-ı Medenisi”, (4 Nisan 1926).

Resmî Gazete, “Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebe Hakkında Kanun”, (16.04.1929)

Yeni Mersin Gazetesi, “Büyük Millet Meclisi İntihab Kanunu’nda Değişiklik Yaptı” (7 Aralık 1934).

Araştırma-İnceleme Eserler

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III (1997), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Kültür, 1935-1936 İstatistiği (1937), Ankara: İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları.

Baykal, B. S (1985), Millî Mücadele’de Anadolu Kadınları ve Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi I*, 3, 671-710.

Cebesoy, A. F (2019), *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul: Temel Yayınları.

CHP IV. Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası (9-16 Mayıs 1935).

Cumbur, M. (1992), Atatürk Döneminde Kadın Eğitimi, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi VIII*, 23, 259-272.

Erdal, S. (2022), Teâlî-İ Nisvan Cemiyeti, *Uluslararası Sosyal Bilimlerde Kadın Çalışmaları Sempozyum Kitabı*, (Ed.) Ömer Subaşı, Asaf Özkan, Ümit Kılıç, Atatürk Üniversitesi Yayınevi, 381-394.

Feyzioğlu, T. (1986), Atatürk ve Kadın Hakları, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi II*, 6, 585-602.

Gedikli, F. (2014), Mehmed Seyyid Bey ve Hak Kavramı Üzerinden İslam Hukuk Felsefesi ile Avrupa Hukuk Felsefesi Arasındaki Mukayesesi, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası LXXII*, 1, 107-132.

Halıcı, Ş. (2004), *Yeni Türkiye Devleti'nin Yapılanmasında Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943)*, Yayımlanmış Doktora Tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

İnan, A. (2020), *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, A. İnan (Haz.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Kafesoğlu, İ. (2006), *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Konan, B. (2011), Türk Kadınının Siyasi Hakları Kazanma Süreci, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi LX*, 1, 157-174.

Kuran, E. (1997), *Türk Çağdaşlaşması-Çileli Bir Yolda İlerleyiş*, M. Erdoğan (Der), Ankara: Akçağ Basım.

Kurnaz, Ş. (1996), *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Türk Kadını*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Özer, S. (2013), Kadınlara Seçme ve Seçilme Hakkı Verilmesinin Türk Kamuoyundaki Yankıları, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi XXIX*, 85, 131-168.

Sarısaman, S. (1998), Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kadın Kıyafeti Meselesi, *Atatürk Yolu Dergisi CVI*, 21, 97-106.

Sezer, S. (1991), Millî Mücadelede Türk Kadını ve Sonrası, *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi XII*, 1-3, 335-341.

TBMM Milletvekilleri Albümü 1920-2010 (2010), Cilt 1 (1920-1950), V. Yasama Dönemi (1935-1939), Ankara.

Tosun, U. U. (2022), Kadınlara Milletvekili Seçme ve Seçilme Hakkı Tanınmasının Yaşattığı Coşkuyla İstanbul'da Büyük Bir Kadın Mitinginin

Düzenlenmesi, *Uluslararası Sosyal Bilimlerde Kadın Çalışmaları Sempozyum Kitabı*, (Ed.) Ömer Subaşı, Asaf Özkan, Ümit Kılıç, Atatürk Üniversitesi Yayınevi, 421- 429.

Bayındır Uluskan, S. (2010), *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Uyar, H. (1996), Çarşaf, Peçe ve Kafes Üzerine Bazı Notlar, *Toplumsal Tarih*, 33, s. 6-11.

Yılmaz, İ. (2018), İslam Hukukunda Kız Çocuğunun Mirastaki Payının Cinsiyet ile Temellendirilmesine Analitik Bir Bakış, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi XXII*, 1, 347-376.